

Selb'in Ölümü: Post-Travma ve Toplumsal Nekahet Dönemlerinde Hukukun Rolü

Muharrem KILIÇ¹

“*Sen, laboratuvardaki araştırmacı!
Yarın sana eski yaşamı yok edecek yeni
bir ölüm keşfetmeni emrederlerse, yap-
acağıın bir tek şey var: Hayır de!*”

“*Sen, odasındaki şair! Yarın sana
aşk şarkılarını bırakıp, nefret şarkıları
söylemeni emrederlerse, yapacağıın bir
tek şey var: Hayır de!*”

“*Sen, cüppesinin içindeki yargıç!
Yarın sana askeri mahkemeye gitmeni
emrederlerse, yapacağıın bir tek şey var:
Hayır de!*”²

Giriş

İnsanlık tarihinde yirminci yüz- yıl, ardında sağaltımı güç traj/ed/ik ve travmatik yıkımlar, telafisi imkânsız tahribatlar ve onarılması güç toplumsal çöküntüler bırakmıştır. Bu yıkım çağı, savaşlar, sürgünler, kitlesel ölümler, toplu katliamlar, etnik temizlikler ve soykırımlarla dünya siyasi tarihine ağır insani trajedilerin yüzyılı olarak geçmiştir. İnsanlık dışı trajedilerin yıkıcı zulmetinde kötücülleşen bu çöküş ve çöküntü çağı, ‘hayır’ diyebilme erdem ve cesaretini gösteremeyenlerin kolektif bir akıl tutulması ile muallel hale geldiği bir şidet çağı olmuştur.

Süper-özne olarak kurgulanan ‘modern insanın’ doğaya egemen olma iş-tiyakıyla yanıp tutuşan varlığı, endüstri ve sonrasında teknoloji devrimi ile birlikte, sınır tanımaz bir tahripkârlık sergi-lemiştir. Modern insanın mensubiyetini ifade eden Batı medeniyetinin bilimden sanata, kültürden edebiyata kadar birçok alana yayılan ‘gelişimine’ paradoksal biçimde yıkıcı etkisi artmıştır. İşlenen suçlar daha çok can yakıcı, verilen cezalar daha zecr edici, sosyalleşme bağları daha kırılğan, toplumsal zemin daha terdirgin edici, savaşlar daha yıkıcı ve terö-rize edici bir hal almıştır.

Çağın pozitif diline, ruhuna ve bağlamına uygun biçimde ‘Hukuk’, ‘saflaştırılmış’, ‘bilimselleştirilmiş’, ‘de-mistifiye edilmiş’, ‘kendi içinde çözümlenmiş’, ‘metafiziksel bağların-dan soyutlanmış’, ‘nesnelleştirilmiş’, ‘yasalaştırılmış’, ‘devlet ve toplum ile özdeşleştirilmiş’ ve ‘modernize edil-miştir’. Bütün bu sıralı nitelikleri ile ‘modern hukuk’ siyasal düzeni kurucu işlevinin yanı sıra, toplumsal düzeni de bir hendese olarak tanzim edici kudreti üzerinden yeniden keşfedilmiştir. Keşiften öte, daha doğru bir ifadeyle yeni bir ‘hukuk’ ya da ‘hukuksal akıl’ icat edilmiştir. Tarihi, sosyolojik ve filozofik artalanlarından tümüyle soyutlanmış

1 Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Hukuk Fakültesi, Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi Anabilim Dalı.

2 Borchert, Wolfgang, *Hayır De!*, (çev.: Celal Üster), Yordam Kitap, İstanbul 2017, s. 24, 26, 32.

haliyle bu özgün icat, oldukça kullanışlı bir kamusal enstrümana dönüşmüştür. Bu enstrüman kimi zaman siyasi düzeni veya birliği temin edici bir faktör; kimi zaman toplumsal alanı dönüştürücü bir referans çerçevesi; kimi zaman egemen otoriteryen iradenin meşruiyet kaynağı; kimi zaman da adalet ve hakkaniyet ilkelerini perdeleyebilecek büyüsel bir iktidar (*auctoritas*) aygıtına dönüşmüştür.

Farklı biçimlerde tezahür eden hastalıklı faşizan politik pragmanın sözde meşruiyet zeminini üreten bir enstrümana dönüşümü neticesinde ‘modern hukuk’, madde ile töz; *ontos* ile *episteme*; ve olgusal olan ile değersel olan arasında kategorik bir ayrışma üzerinden kendisini tanımlama çabasında olmuştur. Bu minvalde kuramsallaştırılan yaklaşımların araçsallaştırıcı aklın kısılcacında istisna halleri var ederek kendisini tüketişine tarihsel tanıklıklarımız olmuştur. Araçsallaştırılan hukuksal akıl, aksiyon-politik zemininden ve kurucu sosyolojik bağlamından tecrit edilmek suretiyle inşa edilmiştir. Bu ontolojik kopuş, norm-değer; norm-olgu; norm-toplum; birey-devlet/toplum; ve akıl-vicdan gibi dikotomiler üzerinden hukuku amorf bir yapıya dönüştürmüştür. Bu dönüşüm/başkalaşım, yıkıcı bir yabancılaşmaya yol açmıştır.

Söz konusu yıkıcı yabancılaşma, toplumsal bütünlük fikrini yok edici bir dinamite dönüşmüştür. Normatif

meşruiyetini bütünüyle içine kapalı ve yalıtık bir sistemsel kurgudan devşiren bu hukuksal kuram, kendi kendini teziye eden bir meta söyleme dönüşmüştür. Böylece hukuk, söylemsel iktidarını içkinleştirdiği normatif dogmatizm üzerinden kurmaktadır. Öte yandan eylemsel iktidarını ise, bu dogmatik inancı kamusalılaştıran bir iktidar aygıtı ya da organik biçimde yapılandırılmış bir politik düzen eliyle yürütmektedir. Söz konusu politik düzen (devlet) içinde eritilmiş ya da onunla bütünleşik bir yapı olarak tasarlanan hukuki düzen, müşterek bir *ontos*’a sahip olarak tasavvur edilmektedir. Metodik kusursuzluğuna, anlamsal kuşatıcılığına ve yorumsal nesnellığıne olan koşulsuz inancın ve sorgusuz sadakatın var ettiği bu kudretli ve/ya büyümlü iktidar, yıkıcı şiddet rejimlerine oldukça sofistike biçimde bir meşruiyet zemini yaratabilmektedir. Böylelikle, devlet otoritesi karşısında bireyi/yurttaş ötekileştiren ve düşmanlaştıran hukuk-dışı iktidarın ‘zorunluluk’ ilkesi ile yapılandırılması şekli anlamda yasanın gücü üzerinden üretilmektedir.

Bu çalışma, yıkım çağında ortaya çıkan bu dehşet tüneline yaşanan trajedilere karşı, varoluşsal bir duruş sergileyebilme cesareti gösterememenin sebep olduğu vicdan muhasebesine dair Bernhard Schlink’in³ poetik bir anlatısı (edebi kurmaca) üzerinden bir uygarlık

3 1944 Bielefeld doğumlu olan Bernhard Schlink Berlin Freie Universitaet Hukuk Fakültesi mezunudur. 1988 yılında Anayasa Mahkemesi yargıçlığı yapmıştır. Humboldt Üniversitesi’nde 1992-2006 yılları arasında Hukuk Felsefesi öğretim üyesi olarak çalışmıştır. 1987 yılında Fransa Aix-en-Provence Üniversitesi’ne davet üzerine gitmiştir. Fransa’daki dostu Walter Popp ile birlikte kaleme almış olduğu *Selb’in Yargısı* (*Selbs Justiz*) isimli polisiye romanla poetik kariyeri başlamıştır. İkinci romanı, *Selb’in Hilesi*’ni (*Selbs Betrug*) 1992 yılında yayımlamıştır. Yazarın bu romanı ‘Alman Polisiye Roman Ödülüne’ layık görülmüştür. Schlink 1995 yılında birçok ödül alan *Okuyucu* adlı romanını yayımlamıştır. Otuzdan fazla dile çevrilen bu eserin filmi de yapılmıştır. *Selb Üçlemesinin* üçüncü kitabı olan *Selb’in Ölümü* 2001

sorgulaması, bir 'hukuk' eleştirisi ve bir vicdan muhasebesidir. Sözde hukuk düzeni üzerinden yapılandırılan faşizan dispolitik düzenin hukuk-dışlıklarına karşı eylemsel bir duruşu mümkün kılmayan akıl/vicdan tutulmasının saiklerini sorgulamaya çalışacağız. İşlenen bu cürümler; ne teselli ve telafi edilebilir; ne caniyi günahlarından arındırabilir; ne de esef verici tanıklıklarımızla halen sürdürülen başkaca şiddet sarmallarına gerekçe olabilir. Ne müfettiş Selb'in ve ne de bu trajedinin diğer lanetlenmiş faillerinin ölümü, post-travmatik dönemde hukukun rolü üzerine sorgulamalarımızı veya tefekkürümüzü nihayete erdirebilir. Bu çalışma, ağır biçimde örselenen hukuk (adalet) fikrinin post-travmatik dönemde onarımı için edebî-ebedî olana istimat etmenin kıymetine bir değeridir. Bir anlamda bu çaba, hukukun 'vicdan, içsel muhasebe ve nedamet', üzerinden poetik bir sağaltıma tabi kılınabilmesinin imkânına atıfta bulunmaktadır. Bir bilimsel alan olarak hukuka poetik bir ruh zerk etmenin ve poetikanın aynasında hukukun yaralayıcı suretine temaşa etmenin, post-travmatik evreye dair çıkarımlarımızı naifleştireceği kanısındayız.

Polisiye-suç romanları türünde eserler veren bir hukuk kuramcısı ve uygulayıcısı olan Bernhard Schlink'in,⁴ hukuk, suç ve ceza adaletini poetik bir unsur olmanın ötesinde, filozofik ve etik bir öge

olarak işlediğini görüyoruz. Bu çalışma, Schlink'in derin bir poetik duyarlılıkla irdelediği meselelerin izleği üzerinden yirminci yüzyılın traj/ed/ik öyküsünü tartışmaya açacaktır. Bütün bu tartışmalar, bu trajedinin tarihsel öyküsünü, batı-merkezci tarih tasavvurundan tarihsel suskunluklara, hukuk-ahlak ilişkisinden ceza hukuku kuramına, totalitarizmden faşizme kadar geniş kavramsal spektrumu dikkate alınarak yapılacaktır.

Tarihsel Öngörü: Yirminci Yüzyılın Traj/ed/ik Öyküsü

İmparatorlukların, hanedanlıkların ve devletlerin çöküşü ile büyük insanlık yıkımlarına sahne olan Birinci Dünya Savaşı yıllarının kasvetli trajik atmosferinde kaleme aldığı *Roman Kuramı* adlı yapıtına 1962 yılında yazmış olduğu önsözünde Georg Lukacs, Avrupa'nın merkezinde (Almanya) yaşanacak olan ikinci trajediyi öngören şu ifadelerle yer vermiştir. "Ama bu durumda şu soru akla takılıyordu: Bizi Batı uygarlığının elinden kim kurtaracak? (O zamanların Almanya'sının nihai bir zafer kazanması olasılığı benim için korkulu bir rüyaydı.)"⁵ Nitekim bu korkulu rüya bir karabasan gibi Avrupa'nın üzerine çökerek gerçek olmuştur.

Modern Batı uygarlığı, paradoksal değer dünyası ile yıkıcı bir uygarlık trajedisi var etmiştir. Bu uygarlık trajedi-

yılında kaleme alınmıştır. Bunların dışındaki eserleri şunlardır: *Gordiyon Fiyongu* (1988); *Aşk Kaçışları* (2000), *Eve Dönüş* (2006); *Hafta Sonu* (2008); *Yaz Yalanları* (2010); *Yazmak Üzerine Düşünceler* (2011); *Merdivendeki Kadın* (2014).

4 Schlink literatürü üzerinden geçmişle ceza hukuku yoluyla yüzleşmenin imkânı ve sorunları konusunda bir çalışma için bkz., Muratoğlu, Cansu, "Geçmişle Yüzleşme: Bernhard Schlink İşığında Anlamak, Anlatmak ve Yargılamak", *Edebiyat, Hukuk ve Sair Tuhafıklar*, (haz.: Cemal Bâli Akal; Yalçın Tosun), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2015, s. 165-201.

5 Lukacs, Georg, *Roman Kuramı*, (çev.: Cem Soydemir), Metis Yayınları, İstanbul 2011, s. 25.

si, kaçınılmaz ikilemler ve/ya çelişkiler üzerinde kendisini inşa etmiştir. Kopuşların, çatışmaların ve kutuplaşmaların dünyasında üretilen kitlesel bir trajedi ya da cinnet hali zuhur etmiştir. Terry Eagleton, trajedinin kendi özgül çelişkiler üzerinden tanımlanması durumunda ‘modernitenin tam anlamıyla trajik’ olduğunu ifade etmiştir. Bu anlam doğrultusunda modernitenin, ‘*kendi doğumu ve yıkımının yazarı*’ olarak nitelenebileceğini vurgulamıştır.⁶

Ünlü sosyolog Zygmunt Bauman, bütün teknolojik ve hatta bürokratik imkânlarının seferberliği ile kendi yıkımının faili olarak modern uygarlık olmaksızın Holokaust’un düşünülmeceğini vurgulamıştır. Paradoksal biçimde bizatihi Holokaust’u düşünülebilir kılan gerçekliğin ‘modern uygarlığın mantıklı dünyası’ olduğunu ifade etmiştir.⁷ Holokaust’u modernlik öncesi barbarlık ve ilkellik dünyasının bir patlaması olarak değerlendirmek doğru değildir. Zira bu yıkım, bizatihi ‘modernlik evinin meşru bir sakinidir.’⁸

Modern uygarlığa içkin olan bu ikilemler, uygarlaşmaya dair olumlu beklentileri berhevâ etmiştir. Söz konusu ikilemler, akıl ile vicdan; bilgi ile değer; eylem ile erdem; ve bilim ile sağduyu arasında bir korelasyon imkânı bırakmamıştır. Çağa tanıklığı ile dönemin bu yıkıcı gerçekliğini vurgulayan George Orwell bu durumu şu çarpıcı ifadeler-

le tasvir ediyor; “Uygarlaştırıcı bir etki yaratacağı düşünülerek dört gözle beklenen uçağın, uygulamada bomba atmadan başka hemen hiçbir şey için kullanılmaması bu gerçeğin simgesidir. Modern Almanya İngiltere’den çok daha bilimsel ve çok daha barbardır. İngiliz romancı/yazar H. G. Wells’in hayal ettiği ve uğruna çalıştığı şeylerin pek çoğu Nazi Almanya’sında fiziksel olarak mevcuttur. Düzen, planlama, bilime devlet teşviki, çelik, beton, uçaklar, hepsi var, ama hepsi de Taş Çağı’na ait fikirlerin hizmetinde.”⁹

Yirmi birinci yüzyıl için bir manifesto kaleme alan İtalyan düşünür Antonio Negri yüzyılın sonunu şu cümlelerle betimlemektedir. “*Yirminci yüzyıl sona eriyor. Batıda bu yüzyılı açıklama ihtiyacı, başlangıcını yaşamış olanların onu tecrübe etme endişesinden elbette daha az şiddette hissedildi.* İlk bakışta, Batı insanlığı yirminci yüzyıldan kederli bir durumda çıkıyor.”¹⁰ Ekonomik, siyasi ve toplumsal açıdan büyük bir kriz ve sıkıntı yüzyılı olarak tasvir ettiği bu yüzyılı Negri, veciz bir biçimde ‘*kolektif delilik*’ olarak nitelemektedir. Negri, bu yüzyılı karakterize eden özgül niteliğin, ilgili çağda arz-ı endâm eden “her bir baş aktörün iştirak ettiği kolektif delilikte bulunabileceğini” ifade etmektedir. Ona göre “bu kolektif delilik, 1914 savaşı ve daha sonra faşizm ve Nazizm; 1940 savaşı ve bunu tanımlayan –başta Auschwitz

6 Eagleton, Terry, *Tatlı Şiddet*, (çev.: Kutlu Tunca), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012, s. 315.

7 Bauman, Zygmunt, *Modernite ve Holokaust*, (çev.: Süha Sertabiboğlu), Alfa Yayınları, İstanbul 2016, s. 40.

8 Bauman, *Modernite ve Holokaust*, s. 46.

9 Orwell, George, *Faşizm Kehanetleri*, (çev.: Aylin Onacak), Sel Yayıncılık, Üçüncü Baskı, İstanbul 2017, s. 62.

10 Negri, Antonio, *Yıkıcı Politika*, (çev.: Akın Sarı), Otonom Yayıncılık, İstanbul 2006, s. 77.

ve daha sonra Hiroşima ve Gulag gibi– kitlesel soykırımlar, dizginsiz siyasal bağımsızlık ve yeni sömürgecilik, günümüzde ise İran-Irak savaşı, Three Mile Island!, Çernobil...” vesaire ile temsil edilir: “*Bu dehşet salonuna girin ve bu iğrenç yüzyılın korkunç özgüllüğünü görün!*”¹¹ Çağı kirleten bu dehşetengiz durum, Eagleton’ın tespit ettiği üzere, kötülüğün kendisinde temsil edildiği bir ‘insanlık yıkımı’ olarak betimlenebilir.¹² İnsanlığın yıkımına tanıklık eden bu yüzyılın yıkıcı aktörü klasik anlamıyla savaşlar değil, bizatihi her türden şiddet biçimi olmuştur. Arendt’in ifadesiyle bu yüzyıl; savaşların eski ihtişamını yitirdiği bir çağ olup, bu dönemde savaş ve devrimlerin ortak paydası olan şiddetin yüzyılı olarak sahne almıştır.¹³

Etnik temizlik, kitlesel imha ve ırkçılık gibi farklı formlarda tezahür eden bu insanlık yıkımı, yukarıda değinildiği üzere, modern bilimin gelişimi, teknolojinin ilerlemesi, devlet iktidarının/ gücünün sofistike modern biçimleri olmaksızın tasavvur edilemez. Bütün bu yönleriyle Bauman’ın ifadesiyle ‘ırkçılık modern bir ürün’ olmakla kalmayıp, bizatihi ‘modernlik, ırkçılığı olanaklı kılmakta’ ve hatta bu yıkım biçimi (ırkçılık) için talep de yaratmaktadır.”¹⁴ Bu yıkım (Holocaust), ‘demonik kötülüğün’ en dehşetengiz örneğini oluşturur. Dehşetengizliği onun görünürdeki manasızlığında tezahür eder. Kötücül amacın

gerçekleştirilmesinde, tasavvur edilebilecek en korkunç yolların bulunarak icra edilmesi söz konusudur. Levi’ye göre bu demonik kötülüğü, tiksindirici olan savaşlardan ayırıştırın temel nokta amaç unsurudur. Holocaust’da olduğu üzere ilkinin amacı keyfi biçimde acı vermektir. Savaşların amacı ise bu değildir.¹⁵

Tarihsel Anlatılar ve Tarihsel Suskunluklar

Çözümleyici bir perspektifle değerlendirildiğinde tarih, belirli bir ideolojik pencereden üretilen tarihsel anlatıları ifade eder. Söz konusu tarihsel anlatılar, geçmişe dair iktidar ilişkileri üzerinden üretilmiş ya da özel olarak işlenmiş bir bilgi bütününe tekabül eder. Her bir anlatı, kendi özgün hakikat dili çerçevesinde bir okuma biçimi geliştirir. Bu okumalar kuşkusuz, bilinçli bir suskunluğun, hegemonik bir susturmanın ve çarpıtıcı bir perdelemenin eseridir.

Bu tarihsel perspektiften değerlendirildiğinde tarih, “*doğrulanmış bir olgular kümesi*” değildir.¹⁶ Diyalektiksel ve yorumsal tarih tasavvuru doğrultusunda bu gerçekliği Trouillot Michel-Rolph şöyle ifadelendirmektedir; “*...Her tarihsel anlatı, içinde bir dolu suskunluk barındırır ve hepsinin kendine özgü bir oluşum süreci vardır. Bu suskunlukları çözümlemek için gerekli olan işlemler, her anlatı için farklıdır.*”¹⁷

11 Negri, *Yıkıcı Politika*, s. 78.

12 Eagleton, *Tatlı Şiddet*, s. 121.

13 Arendt, Hannah, *Şiddet Üzerine*, (çev.: Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 9.

14 Bauman, *Modernite ve Holokaust*, s. 103.

15 Eagleton, *Tatlı Şiddet*, s. 330.

16 Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?* (çev.: Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2008, s. 12.

17 Trouillot, Michel-Rolph, *Geçmiş Susturmak, Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, (çev.: Sezai O. Zeybek), İthaki Yayınları, İstanbul 2015, s. 54.

Her bir anlatı, rezervasyon içermektedir. Tarih, verili tarihsel olguların farklı biçimlerde yapılandırılarak üretildiği ya da yorumlandığı anlatılardır. Sömürgecilik, ırkçılık, etnik temizlik ve soykırım anlatıları, bu rafine edilmiş, yıkıcı figürleri/aktörleri perdelenmiş anlatılara dönüşür. Bu perdelenmiş anlatılar ya da suskunluklar arasında yapısal benzerlikler olduğu söylenebilir. Örneğin, Amerika kıtasındaki kölelik ile Nazi Soykırımına ilişkin küresel ölçekteki suskunluklar arasında yapısal benzerlikler söz konusudur.¹⁸ Bugün ‘Batı’ kavramının yapıtaşlarını oluşturan “ırkçılık, kölecilik ve sömürgecilik” Batı tarih-yazını geleneğinde görmezden gelinmekte ve hatta her biri İspanya’da, Fransa’da, Birleşik Krallık’ta, Portekiz’de, Hollanda’da ve Birleşik Devletler’de farklı yoğunluklarda ‘sessizleştirmelere’ maruz bırakılmaktadır.¹⁹

Bütün bu stratejik ‘sessizleştirme’ ve bilinçli ‘suskunlaştırma’ refleksinin ardında Batı muhayyilesine kazanmış ‘yüceltilmiş modern Batı mitinin’ yer aldığını söyleyebiliriz. Bu gerçekliği Bauman şöylece ifade eder; “Batı toplumunun bilincinde derin yer etmiş etiyolojik mit, insanlığın toplum öncesi barbarlıktan çıktığını anlatan, ahlaksal açıdan yüceltilmiş bir öyküdür.”²⁰ Batı muhayyilesinde ‘kemikleşmiş olan bu mit’ Holokaust’un ancak, uygarlığın insan doğasında içkin olan tabii marazi eğilimlerin kontrol edilememesinden kaynaklandığı

öngörür. Hobbes’un kurgusal dünyasındaki kaotik çatışmacı halin ve insanlığın uygarlaşma serüveninin henüz nihayete erdirilemediği ifade edilebilir.²¹

Yüceltilmiş olan bu uygarlığın çağları karanlığa ve insanlığı yıkıma götüren temel ideoloji ırkçılık olmuştur. Bu ideolojinin tarihsel kökleri on sekizinci yüzyıla kadar uzanmaktadır. Hatta öyle ki ırkçılık düşüncesi, on dokuzuncu yüzyıl Avrupa’sında bütün Batılı ülkelerde aynı anda varlık bulmuştur. Arendt’in tespiti ile ırkçılık fikri ve bu temelde üretilen politikalar, “yüzyıl dönümünden itibaren emperyalist politikaların en güçlü ideolojisi olmuştur.”²²

Düşmanlaştırma Stratejisi: Dışlama, Ötekileştirme ve Yabancılaştırma

Dinsel, kimliksel, etno-kültürel ve sosyo-kültürel anlamda arındırılmış, homojenize edilmiş ve saflaştırılmış bir ulus fikri ya da sosyal bünye inşasının en temel biyo-teknigi ‘düşmanlaştırma stratejisi’ olmuştur. Bu stratejinin kurucu adımları, görünmez kılma, dışlama, yadsıma, yabancılaştırma, farklı olandan hoşlanmama (*heterofobi*) ve nihayetinde düşmanlaştırma biçiminde tezahür etmektedir. İşlevsel bir biçimde bu sürecin işletilebilmesi için mutlak surette, düşmanlaştırılan unsurun ‘yabancı’ olması ya da o şekilde etiketlenmesi icap etmektedir.

18 Trouillot, *Geçmiş Susturmak, Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, s. 122.

19 Trouillot, *Geçmiş Susturmak, Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, s. 123.

20 Bauman, *Modernite ve Holokaust*, s. 38.

21 Bauman, *Modernite ve Holokaust*, s. 39.

22 Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm*, (çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul 2018, s. 70.

Bu 'yaban/cı/laştırma' tekniği üzerinden düşman üretmenin yıkıcı tarihsel örneklerini Eric Hoffer şu ifadeleri ile kaydetmektedir; "...*ideal bir düşmanın yabancı olması gerekir. İdeal düşmanın niteliğini kazanması için yerli bir düşmanın yabancı bir soydan geldiği iddia edilmelidir. Hitler, Alman Yahudilerine kolaylıkla yabancı damgasını basmıştır. Bolşevik devrim kışkırtıcıları, Rus aristokrasininin yabancı (İskandinav, Tatar, Batılı) kökten geldiği konusu üzerinde ısrarla durmuşlardı. Fransız Devriminde aristokratlara 'barbar Germenlerin torunları olarak, Fransız avam sınıfına ise medenileşmiş Galyalıların ve Romalıların torunları olarak bakılmıştı. Püriten Devrimindeki kralcılara Norman-diyalı (yani yabancı bir istilacı grubun torunları) damgası vurulmuştu.*"²³ Yabancılaştırma stratejisi üzerinden düşman/öteki üretmek ve hatta kitlesel husumet yaratmak suretiyle, bütün kötücül emellerin en yıkıcı modern biyo-politik aygıtları (ırkçı şiddet, etnik temizlik, soykırım gibi) üzerinden tahakkuku adına bir imkân zemini var edilmektedir.

Bunlardan 'etnik cinai temizlik', gerçekte modern dünyanın bir ürünü²⁴ olup, M. Mann'ın kavramsallaştırması ile 'demokrasinin karanlık yüzünü' temsil eder. Modern zamanlara özgü bir kötülük formu olarak etnik temizlik tarihte hiç olmadığı kadar sık ve ölümcül bir hal almıştır. Bu durumun yirminci yüzyılda yarattığı trajik tablo, bu vahameti

kanıtlamaktadır. Bu yüzyılda vuku bulan etnik çatışmaların yol açtığı 70 milyona yakın ölüm daha önceki yüzyıllardaki ile kıyaslanamayacak ölçüde azdır. Mann'ın aktardığı verilere göre, "Birinci Dünya Savaşındaki ölümlerin yüzde onundan azı sivil ölüm iken; İkinci Dünya Savaşında sivil ölümlerin oranı toplam ölümlerin yarısına çıkmıştır; 1990'lı yıllarda sürdürülen savaşlarda ise bu oran yüzde sekseni aşmıştır. Çoğunlukla etnik temelde ortaya çıkan iç savaşların ölüme yol açma oranı devletlerarasındaki savaşları geçmiştir."²⁵

Modern yüzyıla özgülenebilecek olan etnik cinai temizliğin, demokrasi çağında siyasal sistemler açısından ne kadar büyük bir tehlike yarattığı ortadadır.²⁶

Yabancılaştırarak düşmanlaştırma stratejisini uygulayan Hitler, Weimar Anayasası'nın kişisel özgürlükleri düzenleyen maddelerini askıya alan *Halkın ve Devletin Korunması Kararı*'nı ilan etmiştir. Agamben, bu açıdan "modern totalitarizmin, olağanüstü hal aracılığıyla yalnızca siyasal hasımların değil, şu ya da bu nedenden ötürü siyasal sistemle bütünleştirilemeyecekleri belli olan yurttaş kesimlerinin bedenlen ortadan kaldırılmasına izin veren yasal bir iç savaş olarak tanımlanabilir" olduğunu kaydetmiştir.²⁷

İrk temelli seçilmişlik duygusu ve ayrımcılık, sözde ari ırk dışındakilerin

23 Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, (çev.: Erkıl Günür), Plato Film Yayınları, İstanbul 2011, s. 106.

24 Dahrendorf, Ralf, *Demokrasinin Bunalımları*, (çev.: A. Emre Zeybekoğlu), İthaki Yayınları, İstanbul 2015, s. 33.

25 Mann, Michael, *Demokrasinin Karanlık Yüzü*, (çev.: Bülent O. Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul 2012, s. 4.

26 Mann, *Demokrasinin Karanlık Yüzü*, s. 5-6.

27 Agamben, Giorgio, *Olağanüstü Hal*, (çev.: Kemal Atakay), Varlık Yayınları, İstanbul 2008, s. 8-9.

dışlanmasını ve masuniyetlerinin ihlali ni meşru kılar. Dışlama ve taciz etmeye cevaz veren bu anlayış, ‘ırkçı şiddet’ doğurur. Irkçılık, Müslüman karşıtlığı, Yahudi karşıtlığı ve Hıristiyan karşıtlığı gibi çatışmaların bir suç eylemine dönüşmesi ise nefret suçunu oluşturur. Yaşam tarzı, kimlik, kültürel değerler ve dünya görüşleri temelinde çatışmacı duygular temelinde beslenen sistematik nefretlerin ‘tarihsel bir devamlılık taşıdığı ve kuşaktan kuşağa aktarıldığı’ öne sürülür.²⁸ Ötekinin görünmezliğini sistematik biçimde kuran bu çatışmacı karşıtlıklar, ötekini bir düşman olarak kurgulayıp etiketlerler. Aslında Ruggiero’ya göre düşmanlaştırılmalarına yol açan tehlike riskini doğuran faktör, farklı olmaları değil ‘Biz’e fazlasıyla benzemeleridir. Irkçı şiddet ya da katliam da bir anlamda onların ‘Öteki’ olduklarına kendimizi ikna edebilmemiz için gerekli bir eylem olarak görülür.²⁹

Kötücül bir eylem biçimi olarak düşmanlaştırma, eylemsel komponentleri ile birlikte var olur. Bunların başında görmezden gelme, değersizleştirme, aşağılama şeytanlaştırma gelir. Bu, sistematik sosyo-psikolojik hendesinin icrasında biyo-politik iktidarın elini kolaylaştırır. Nitekim bu gerçekliği ifade sadesinde kendisi de genç yaşta (24) Auschwitz toplama kampına gönderilen Primo Levi şu ifadelerle yer verir; “*Katil suçunun yükünü daha az duysun diye, ölmeden önce kurbanın aşağılanması gerekmektedir.*”³⁰

28 Ruggiero, Vincenzo, *Edebiyat ve Suç*, (çev.: Berna Kılınçer), Everest Yayınları, İstanbul 2009, s. 110-111.

29 Ruggiero, *Edebiyat ve Suç*, s. 112-113.

30 Levi, Primo, *Boğulanlar Kurtulanlar*, (çev.: Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul 2015, s. 134.

31 Amery, Jean, *Suç ve Kefaretin Ötesinde, Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri*, (çev.: Cemal Ener), Metis Yayınları, İstanbul 2015, s. 56.

32 Levi, *Boğulanlar Kurtulanlar*, s. 113-114.

Sistematik biçimde aşağılamayı mümkün kılan yaygın ve ‘gereksiz şiddet’, acı çektirme ve işkence uygulaması, amacı bizatihi kendisi olan yıkıcı bir cürümdür. Ancak kendisi de bu şiddetin mağduru ve tanığı olan Amery’e göre “*işkencenin, yıkımın ve ölümün zafer kazandığı bir dünya açıktır ki varlığını sürdüremez. Ancak sadist, dünyanın varlığıyla ilgili değildir. Aksine: O bu dünyayı feshetmek ister ve kendisi için çok özel bir anlamda cehennem olan hemcinsinin inkarı yoluyla, mutlak hükümlerliliğini gerçekleştirmeyi arzular.*”³¹

Yıkıcı bir bedensellik insan onuruna kasteden işkence yoluyla gerçekleştiren şiddetin amaçsızlığı karşısında yıkımlara yol açan savaşlar farklılık arz eder. Kötücül amaçlara matufen de olsa savaşlar tarafların anlaşmazlıklarını hasmâne yolla çözmeye biçimi olup, bu savaşların belirli bir takım hukuku ve kuralları söz konusudur ve savaşların gereksiz olduğu söylenemez. Zira savaşların amacı işkence yapmak ya da acı çektirmek değildir. Nazizmin şiddeti ise, amacı bizatihi kendisi olan ve yalnızca acı çektirmeye yönelik yaygın bir gereksiz şiddettir.³²

Arendt, Nazi Almanya’sında toplama kamplarından sorumlu yetkilisi Adolf Eichmann’ın yargılama safahatı sonrası infaz anındaki hâleti ruhiyesinin idrak, muhakeme ve vicdan yitimine eş bir biçimde kötülüğün sıradanlaşmasını sergi-

lediğini vurguluyor. “*Son dakikalarında, insanın kötülüğüyle ilgili bu uzun dersin bize ne öğrettiğini özetliyordu sanki – korkunç, fikre ve zikre direnen kötülüğün sıradanlığı.*”³³ Ancak Arendt’in öne sürdüğü kötülüğün sıradanlığı fikrine katılmayan Amery’e göre “*bir olay bizi en uç noktaya vardırıncaya kadar sınıyorsa, orada sıradanlıktan söz edilemez, çünkü o noktada artık bir soyutlama kalmaz ve o gerçekliğe az da olsa yaklaşabilen bir hayal gücü asla olamaz.*”³⁴

Suçluluk-Pişmanlık Duygusu ve Vicdanın Dirimi

Dedektif Selb’in post-travmatik süreçte yaşam serüveni, derin suçluluk duygusunun, büyük vicdan muhasebesinin gerçekleştiği ve pişmanlıkların izhar edildiği bir yaşanmışlığı deyimliyor. Bu trajedi (Holokaust), ceza adaleti açısından yalnızca cezai-hukuki anlamda bir kişisel suçluluk ve sorumluluk durumu değil; yanı sıra siyasi, ahlaki ve/ya vicdani bir yükümlülük ve sorumluluk durumu yaratmıştır. Bu suçluluk/sorumluluk hali, yalnızca cinai eylemlerin faili olmakla değil; bunun yanı sıra kişisel fikri duruş ve duyuş temelinde de tezahür etmektedir.

Bu açıdan değerlendirildiğinde filozof Karl Jaspers’ın ifade ettiği üzere, “*kimse suçsuz değildir.*” Ancak bir biçimde, kişisel sorumluluğunu üstlenip cezasını çektiği sürece, “*kimse insani*

varoluşun dışında kalmaz.”³⁵ Büyük trajedinin yol açtığı ruhsal travmaların hem tekil anlamda bireysel yaşamlarda ve hem de sosyal bünyede yol açtığı yıkımın restorasyonu adına, kişisel düzlemde parçası olunan suçun cezasını çekme ve sorumluluğunu üstlenme erdeminin gösterilmesi gerekmektedir.

Jaspers bu bağlamda ‘suçluluk sorununu’ bütünlüklü bir çözümleme ile tasnif etmiştir. Sorumluluk/suçluluk düzeyini tayin etmek, onunla bihakkın yüzleşebilmek ve hesaplaşabilmek adına önem arz ettiği için, ‘suçlar arasında bir ayırım yapmanın’ zorunluluğunu ifade etmiştir. Bu düşünce doğrultusunda filozof, suçları, “*cezai suç; siyasi suç; ahlaki suç; ve metafizik suç*” olarak sınıflandırmıştır.³⁶ Filozof, insanlık onuru adına bütün Almanların bu yüzleşmeyi gerçekleştirmesinin gerekliliğini ifade etmiştir. “*Biz Almanlar, istisnasız hepimiz, suçluluk sorunumuzu net bir biçimde kavramak ve bundan gerekli sonuçları çıkarmakla yükümlüyük. Bizi bununla yükümlü kılan, insanlık onurumuzdur.*”³⁷

Tam da bu noktada varoluşsal ikilemler yaratan esaslı sorular dile geliyor. Acaba onurlu bir tutum sergilemek adına suçluluk sorunumuzla nasıl başa çıkmalıyız? Bedensel acıları hiçeştiren türden tinsel acılar ve derin pişmanlıklar acaba hataların telafisini ve suçluluk hissini bastırılmasını mümkün kılar mı? Du-

33 Arendt, Hannah, *Kötülüğün Sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs’te*, (çev.: Özge Çelik), Metis Yayınları, İstanbul 2012, s. 258.

34 Amery, *Suç ve Kefaretin Ötesinde, Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri*, s. 44-45.

35 Jaspers, Karl, *Suçluluk Sorunu, Almanya’nın Siyasal Sorumluluğu Üzerine*, (çev.: A. Emre Zeybekoğlu), İthaki Yayınları, İstanbul 2015, s. 47.

36 Jaspers, *Suçluluk Sorunu, Almanya’nın Siyasal Sorumluluğu Üzerine*, s. 56-57.

37 Jaspers, *Suçluluk Sorunu, Almanya’nın Siyasal Sorumluluğu Üzerine*, s. 54.

yarsızlık ve kayıtsızlıkla omuz silkenler, görmezden gelenler ve suskunluğun konforunda gizlenenler tarihin vicdan terazisinde aklanma imkânına kavuşabilir mi? Pişmanlıkların dillendirilmesiyle vicdanların tezkiyesi olanaklı mıdır? Restoratif anlamda ceza adaletinin tesisini mümkün kılacak bir yol ya da imkân var mıdır? Bütün bu soru ve sorgulamalarla kendisi ile mücadele eden dedektif Selb'in içsesi şöyle dile gelmiştir:

*“Ciddi şekilde yaralanmamıştım. Suyu girerken çarptığım tarafımda ertesi sabah koskoca, mosmor bir leke vardı. Ateşim çıkmıştı, burnum akıyordu. Ancak asıl duyduğum acı çok faklıydı. Zamanında yaptığım yanlışları düzeltme olanağı geçmişti elime. Böyle bir fırsat insanın eline bir daha ne zaman geçerdi! Ancak yine yapmıştım aynı yanlış.”*³⁸

Dile gelen içsesin seslenişi yine şu soruları gündeme getiriyor. Yapılan maddi hataları düzeltme ve işlenmiş olan suçları telafi etme imkânı söz konusu olabilir mi? Geçmişte yaşanmış olanın ortaya çıkardığı hasarı ya da yıkımı bir kalemede ikame edebilmek mümkün olur mu? Geçmişin hatalarını telafi edecek bir kefarete söz konusu mudur?

Schlink zaman bakımından 'her suçun geçmişe ilişkin' olduğunu ve ceza adaletinin de ancak geçmişteki olaylar bakımından söz konusu olabileceğini vurgular. Burada yazar, elbette geçmişin değiştirilemeyeceğinin bilincindedir. Hukuk aracılığıyla geçmişle hesaplaşma, ancak geçmişin hatırasının bugün

üzerindeki ağırlığını ortadan kaldırmaya hizmet edecektir.³⁹Schlink'in 'geçmişe ilişkin suç' (*vergangenheitsschuld*) kavramsallaştırması, esasında muayyen bir hali ifade etmek üzere geliştirilmiştir. Schlink'in kavramı, bir toplumun belirli bir döneminde yaşamış olan bir neslin tümüne isnat edilebilecek suçları karşılamak üzere kullanılmaktadır.⁴⁰ Burada bir zaman kaydı olarak 'geçmiş', yalnızca içsel muhasebenin değil dışsal hesaplaşmaların da arenasını oluşturur. Hal ve istikbâlin mazide ve/ya yaşanmışlıklarda tezkiye ve inşasını amaçlar.

Schlink, roman kahramanlarının dilinden poetik düzlemde esaslı bir ontolojik sorgulamaya yer verir. Bu sorgulamanın kuşkusuz merkezi kavramını, bütün kavramsal çağrışımları ile adalet idealiyesi oluşturur. 'Okuyucu' (*Der Vorleser*) romanının genç hukukçu kahramanı Michael Berg'in, toplama kamplarıyla ilgili duruşmayı takip ederken 'geçmişe dönük cezalandırmanın yasaklanması' üzerine yürüttüğü muhakemenin temel soruları şunlardı: *“Adalet nedir? Yasalarda yazılı olan mı, yoksa toplumun fiilen geçerli sayıp uyduğu mu? Yoksa her şeyin hakça yürüdüğü koşullarda, yasalarda yazılı olup olmadığına bakılmaksızın geçerli sayılması ve uyulması gereken şey midir adalet?”*⁴¹ Acaba yasa, adaletin yılmaz bekçiliğini üstlenebilir mi? Yasa, adaletin bihakkın gören gözü ve işiten kulağı olabilir mi? Acaba yasa adaleti, aşağılanmış, örselenmiş, acıya, şiddete ve yıkıma maruz kalmışların iç

38 Schlink, *Selb'in Ölümü*, (çev.: Çiğdem Öztekin), Can Yayınları, İstanbul 2005, s. 80.

39 Schlink, Bernhard, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, (çev.: Reyda Ergün), Dost Kitabevi, Ankara 2012, s. 72.

40 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 13.

41 Schlink, Bernhard, *Okuyucu*, (çev.: Cemal Ener), İletişim Yayınları, İstanbul 2016, s. 78-79.

dünyasını onarır mı? Acaba yasada içkin ceza adaleti, geçmişin cürümlerini temizler mi? Şair İsmet Özel'in 'Sebeb-i Telif'indeki muhteşem dizelerinde sorguladığı üzere;

“... ”

*Yasa mı? Kimin için? Neyi berkitir yasa?
İster gözünü oğuştur, istersen tetiği çek
İdam mangasındasın içinde yasa varsa
Girmem girmedim mangalara...”*⁴²

Dedektif Selb, bütün geçmiş cürümlerin kendi payına düşen vicdani yükünü omuzlayabileceğini gösterecek biçimde kendisinin buna müstahak olduğunu ifade etmiştir: “*Dün dazlaklar tarafından kanala atıldım; aslında bunu hak etmediğimi de söyleyemem.*”⁴³ Dedektif, geçmişte işlemiş olduğu suçların itirafıyla daha ağır bir yaptırım hak etmiş olduğunu düşünüyor; “*Yıllarca öncenin 'Heil Hitler' i ve o zamanlar savcı olarak yaptığım pislikler için ise –belki de yaşadığımdan çok daha ağır cezaları hak ediyordum.*”⁴⁴ Bir Nazi savcısı olarak Selb burada icra edilen vahşetin bir parçası olarak hatalarının ceremesini dedektif Selb'in omuzlarına yüklemiştir.

Kişinin kendisi ve yasalar ile olan uyumu, vicdana gerek bırakmayacak biçimde onun, onurlu bir tutum, erdemli bir eylem ve sorumlu bir duruş sergilemesine imkân sağlar. “*Kendinizle ve yasalarla hep uzlaşsanız, vicdana ne gerek kalır ki! Vicdanımızın olmasının tek nedeni, kendimizle uzlaşmayı ba-*

şaramadığımız anlarda bizi kendimizle uzlaştırmasıdır....”⁴⁵ Burada Schlink kahramanın dilinden aktardığı bir uzlaşma yasasından söz etmektedir. Bu yasa, kişinin kendinde mündemiç olan içkin yasa ile; olması gereken hukukun ya da tabii hukukun prensiplerine uyarlılığı ve/ya uyumu ifade etmektedir. Selb'in dilinde ifadesini bulan ‘yasa’, ‘yasa hukuku’ ya da ‘olan hukuku’ imlemediği açıktır. Burada vicdan, kişinin kendisi ve hukuk anlamındaki ‘yasa’ ile arasında doğabilecek uyumsuzlukları giderecek aracı bir unsur olarak tanımlanıyor.

Dedektif Selb, vicdani kayıtsızlığının, eylemsizliğinin ve hiçbir şey yapamamış olmanın içini kemiren derin pişmanlıklarını dindirmek adına harekete geçmesini kendisine telkin ediyor: “*Ne kadar çok olayda fazlasıyla yavaş davrandığımı ancak sonradan kaydedebilen belleğimi yakıyordu... Geride ne savcı ne de özel dedektif olarak gurur duyacak bir şey bıraktığımı onaylıyordu. Bir öfke, bir korku, bir ağrı, bir acı olup beni kemiriyor, yiyip bitiriyordu. Eğer bunun beni yiyip bitirmesini istemiyorsam, bir şeyler yapmalıydım.*”⁴⁶ “*Yine hiçbir şey yapamamanın, hiçbir şeyi yoluna koymamanın çaresizliğini hissediyordum. Bu duygularım, bu sonu haksız ve yetersiz bulmanın ve bunun acısını yaşamının benim seçimim olduğuna ve her şeyin belki de böyle olması gerektiğine karar vermeme dek sürdü. Ne olursa olsun, bu benim seçimimdi...*”⁴⁷

42 Özel, İsmet, *Bir Yusuf Masalı*, Şule Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000, s. 29.

43 Schlink, , *Selb'in Ölümü*, s. 88-89.

44 Schlink, *Selb'in Ölümü*, s. 92-93.

45 Schlink, *Selb'in Ölümü*, s. 140.

46 Schlink, *Selb'in Ölümü*, s. 228.

47 Schlink, *Selb'in Ölümü*, s. 237-238.

‘Yasa adaletinin’ kifayetsiz kaldığı durumlarda, vicdanları kirleten insanlık suçları karşısında kolektif toplumsal bir sorumluluktan söz edebiliriz. Bu sorumluluk hali, klasik suç ve ceza adaletinin teknik ve kavramsal sınırlarını aşan biçimde kamusal ahlaka ve kolektif bilince dair bir sorumluluğa işaret etmektedir. ‘Görmezden ve bilmezden gelmenin’, husule gelen kamusal sorumluluğu ortadan kaldırmayacağı aşıkardır. Zira, Jaspers’ın tasnifine referansla söyleyecek olursak ortada ilgiler açısından ‘cezai suç’ olmasa da ‘ahlaki, siyasi ya da metafizik’ bir suç sorumluluğundan söz edilebilir.

Levi, bu fecaat ve yıkım dönemini söz konusu suç sorumluluğu açısından şu ifadelerle muaheze etmektedir. “*Görmemenin bilmemek olduğu ve bilmemenin suç ortaklığı paylarını azaltacağı yarılsaması içindeki Almanların büyük bir çoğunluğu on iki yıllık Hitler döneminde böyle davranmıştır.*”⁴⁸ Böyle davrananlar ya da bir biçimde ‘suç sorumluluğu’ taşıyanlar, aslında ‘kurtulmuşlar ve yitiklerden’ oluşan iki insan kategorisinden⁴⁹ ikinci sınıf içinde yer almaktadır. İnsanlık onurunu muhafaza adına harekete geçmesi gereken vicdani duyarlılıkların yitimi, topyekun bir felaketin kara habercisidir.

Mazide kitlesel cürümler karşısında dirimsel bir ruh ile dikilmeyen ‘yitikle- rin’ âtîde ahfâdına söyleyebilecekleri bir sözleri olamaz. Nasyonel-sosyalist geç-

mişle hesaplaşmanın üzerine düşünen genç hukukçu Michael Berg bu durumu şöylece dile getirir: “*Nazi cürümlerini işlemiş ya da izlemiş; bu cürümleri görmezden gelmiş ya da 1945’ten sonra aralarındaki canilere hoşgörü göstermiş, hatta onları kabullenmiş bu insanların, çocuklarına söyleyebilecekleri hiçbir şey olamazdı.*”⁵⁰ Zira bu durumda olanlar, Amery’nin ünlü dönem edebiyatçılarından Thomas Mann’ın ifadelerinden aktardığı üzere ‘bir fikir değil saf bir kötülük’⁵¹ olan Nazi Faşizminin suç ortağı olmuşlardır.

Öyle ki bu faşizanlığın ortaya çıkardığı total yıkımın fecaatini arındırmanın ya da hafifletmenin olanaksızlığı, bizatihi insan soyunun soysuzca yapılandırıldığı acı ve ızdırap verici dispolitik düzenin kendisidir. Levi şöyle der: “*Olanlar artık asla temizlenemezdi; bu olaylar, insanın, insan soyunun, kısacası bizim, potansiyel olarak acılardan oluşan uçsuz bucaksız bir yapı inşa edebileceğimizi, acının bedel ödemeksizin ve zahmetsizce hiçlikten yaratılan tek güç olduğunu kanıtlayacaktı. Görmemek, duymamak, yapmamak yeterli.*”⁵²

Geçmişle Hesaplaşma: Hukukun Rolü

Almanya’da Yahudi Soykırımı, Amerika Birleşik Devletleri’nde ırk ayrımına dayalı kölecilik, İspanya’nın Güney ve Orta Amerika’daki kıyımları bu kavram dâhilinde ele alınabilecek meselelere örnek olarak belirtilebilir. Burada dile

48 Levi, Primo, *Boğulanlar Kurtulanlar*, (çev.: Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul 2015, s. 92.

49 Levi, Primo, *Bunlar da mı İnsan*, (çev.: Zeyyat Selimoğlu), Can Yayınları, İstanbul 2017, s. 108.

50 Schlink, *Okuyucu*, s. 147.

51 Amery, *Suç ve Kefaretin Ötesinde, Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri*, s. 51.

52 Levi, *Boğulanlar Kurtulanlar*, s. 92.

getirilen teknik anlamda “suçun faili, müşterek fail, azmettiren ve suça iştirak eden” anlamında bir suça bulaşmışlıktan öte bir suçluluğu ifade etmektedir. Böyle ele alındığında kavram, “haberdar olmak, seyirci kalmak ve göz yummak, kurbanlara/mağdurlara yardımdan imtina etmek” şeklindeki tutum ve davranışları da kapsar. Zira bu tutumlar, failerin kovuşturulup yargılanmasındansa, toplumdan dışlanmaktansa hoş görülmelelerine, hatta itibar görmelerine neden olmaktadır.⁵³ ‘Geçmişe ilişkin suç’, bir kuşağın vicdanına yüklenmekle birlikte sonraki kuşakların da vicdanlarına gölge düşüren bir toplumsal pişmanlık durumunu da beraberinde getirebilmektedir. Bu durumda gelecek kuşaklar geçmişten tevarüs ettikleri bu vicdani yükten kurtulabilmek adına bu suçla hesaplaşma yoluna gidebilirler. Hukuk, bu tür durumlarda bu hesaplaşmanın aracı olarak kullanılabilir. Schlink’in gayreti de esasında bu reddi mirasın mahiyetini ortaya koymak ve tartışmak üzerinedir.

Ceza hukukunun –günümüzde belirli bir ölçüde evrenselleştiği iddia edilebilecek olan– genel kuramına göre suç/ceza sorumluluğunun şahsiliği esastır. Kişi ancak kendi yapıp etmeleri nedeniyle suçlanabilir. Suç, bir toplum içerisinde yatay olarak kişiden kişiye sirayet etmeyeceği gibi, zaman içerisinde dikey olarak sonraki nesillere de intikal etmez. Kaldı ki, yine aynı kurama göre, suçun söz konusu olabilmesi için, gerçekleştirilen davranışın yürürlükteki hukukça

suç olarak tanımlanmış olması gerekmektedir. İlkesel formu ile ifadelendirilecek olursa; ‘kanunsuz suç ve ceza olmaz’ (*nullum crimen nulla poena sine lege*). Bunların yanı sıra, kişinin yaşına veya reşit olmasına ilişkin şartlar ve tasnifler de tüm hukukçuların olduğu gibi Schlink’in de malumudur.⁵⁴ Ceza hukukunun egemen kuramı toplumun hesaplaşma ihtiyacını karşılayamadığı ölçüde; ‘geçmişe ilişkin suçlara’ yönelik hukuki söylemde yer alan argümanların menşei cezai olmaktan uzaklaşarak mesele disipliner anlamda anayasa hukukuna, hukuk felsefesine ve hukuk metodolojisine doğru bir genişleme gösterir. Keza Schlink’e göre de geçmişle hesaplaşmada hukuki yönden temel kırılma noktası hukuk devleti ilkesinin bir gereği olan geçmişe uygulama yasağıdır.⁵⁵

Suçla ilişkin yerleşik kavrayış ve doktriner çerçeve dâhilinde *geçmişe ilişkin suçların* sonraki kuşaklar üzerinde yarattığı vicdani rahatsızlığı anlamak mümkün olmamaktadır. Geçmişte işlenen suçlara iştirak, yardım veya ihmali bir tutum içerisinde buldukları belirtilmeyecek olan gelecek kuşakların içinde bulunduğu ‘alâkadarlık ve mahcubiyet’, ‘sıkıntı ve utanç’, ‘yerli yersizlik ve zevksizlik duygulanımları’ Schlink’e göre bir suçluluk hissinin yansımalarıdır. 1945 sonrası Almanya’ında gerek hukuk uygulamasına hâkim olan söylemde gerek kamu hukukunun kuramsal alanında gerekse de idari yapıya giydirilen ideolojilerdeki değişiklik ve kopuş eği-

53 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 78.

54 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 18.

55 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 41.

limleri bu suçluluk hissini tezahürleri olarak ortaya çıkmışlardır.⁵⁶

Schlink, bu eğilim ve tezahürleri, geçmişte ceza hukuku bakımından kolektif sonuç sorumluluğunun hâkim olduğu zamanlar ve bu zamanların uygulamalarına atıfta bulunarak açıklama yoluna gitmektedir. Bir üyesinin işlediği eylemin kolektif sorumluluğunun taşıyıcısı olan klan, lonca veya topluluk, ilgili suç fiilini doğrudan işleyen üyesini gruptan çıkarmak ve teslim etmek suretiyle bu sorumluluktan kurtulabilmektedir. Bu teslim, önceleri fiilin mağduru olan klana veya gruba yapılırken, sonraları kamu gücünün temsilcisi olan feodal kurumlara veya devlete yapılır olmuştur. Schlink'e göre bu reddetme ve teslim etme gerçekleşmediği sürece ilgili grup, faille dayanışma içerisinde olmaktadır ve kolektif sorumluluk failin eylemindense klanın bu dayanışmasına dayanmaktadır.⁵⁷ Bu bakımdan hukuk aracılığıyla geçmişle hesaplaşma, toplumun, geçmişte işlenen suçların failleri ile dayanışma ve kabul bağlarını kesmesinin bir yolu olarak görülebilir. Bugün dahi yürürlükteki ceza hukukunun kapsamını aşacak şekilde suç, toplumsal alanda faille dayanışma içerisinde kalan veya dayanışma içerisine giren kişilere sirayet etmesine imkân veren bir davranış ağı şebekesi üzerine oturmaktadır.⁵⁸ Ancak bu şebeke, fiili birlikteliği gerektirir. Diğer bir ifadeyle, somut gözlemlenebilir etkinliklere ve etkileşime dayanan

bir birliktelik söz konusu değilse, deneyüstü veya söylemsel birlik kavrayışları suçun sirayet etmesine neden olamaz.⁵⁹ Schlink'e göre, reddetmeye ilişkin norm ve bu normun uygulamasının bir diğer işlevi de toplumsal birlikteliği ve çoğu zaman yeni bir başlangıcı inşa etmeye ilişkindir. Toplum, sistematik cürüm ya da zulüm biçiminde ortaya çıkmış da olsa, bu zulme önyak olan az sayıda suçluyla hesaplaşarak bir yandan da çok sayıda suçsuz yaratma imkânına kavuşur. Öne çıkan kişilerin aşırılıklarının mahkûm edilmesi, söz konusu suçluluk döneminin o kadar da göze batmayan mensuplarının ve geriye kalan herkesin aklanmasına da hizmet edecektir.⁶⁰

Elbette bütün kavramsal boyutları ile donanmış bir hukuk tasavvuru, geçmişle hesaplaşmanın bir aracı olabilir. Zira hukuk, hatırlamak, unutmak, hesaplaşmak ve yüzleşmek için kullanılmaya uygun mekanizmalar üretebilir. Hukuk, suç işleyenlerin bu suçlarından dolayı hesap vereceği, benzer olayların tekrar yaşanmasına izin verilmeyeceği, bu tür olayların kabullenilemeyeceği, aksine karşı konulacağı mesajını topluma bu şekilde iletmiş olur. Bu yönüyle bir bakıma hukuk, toplumun kendisi ile iletişime geçme aracıdır.⁶¹

Ancak geçmişe ilişkin suçla bugünün hukuku aracılığıyla hesaplaşmak, geçmişe yürümezlik ilkesi üzerinde bir gerginlik yaratmaktadır. Schlink bu du-

56 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 24.

57 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 28.

58 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 29.

59 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 33.

60 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 40.

61 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 84.

ruma ilişkin Radbruch Formülü olarak ifadesini bulan ve Almanya yargısının da sıklıkla atıfta bulunduğu “*adalete kabul edilemez derecede aykırı olan yasa, artık hukuk değildir*” şeklinde özetlenebilecek ilkeyi çok yanlış bir hukuk kavrayışına dayanması nedeniyle eleştirmektedir. Ona göre hukukun çok esaslı bir ilkesi ya da özelliği bu kavrayışta göz ardı edilmektedir: Gerçeklik! Hukuka gerçekliğini veren kamusalıdır. Bu açıdan ancak fiilden önce belirlenmiş olan kamusal hukuk, yurttaşlara öngörülebilirlik sağlayabilir, suçlular bakımından caydırıcı olabilir ve/ya iyi yurttaşlar için de teşvik edici olabilir.⁶²

Ancak, Nazi dönemi davalarına hocalarının riyasetinde iştirak eden genç hukuk öğrencilerinin hukukun bilimselliği ile geçmişle hesaplaşmanın imkânı noktasındaki gerilimli durum şöyle dile getirilmiştir: “*Hesaplaşmak! Geçmişle hesaplaşmak! Biz, seminere katılan öğrenciler, kendimizi hesaplaşmanın öncülerini olarak görüyorduk. Pencereleleri biz açıyorduk, içeriği havalandırıyor, toplumun, geçmişteki dehşetin üzerine çökmesine izin verdiği tozu dağıtan rüzgarlar estiriyorduk. İnsanların nefes alabilmelerini, görebilmelerini sağlıyorduk. Bizler de bel bağlamıyorduk hukuksal bilimselliğe.*”⁶³

İnsanlığa karşı işlenen suçlar noktasında geriye yürümezlik ilkesi açısından bir istisna hükmünün AİHS md. 7/2’de düzenlendiği görülmektedir. Bu madde,

‘geriye yürümezliğin’ mutlak bir ilke olmadığını; ve insanlığa karşı işlenen suçlar bakımından geriye yürümezliğin kabul edilmemesi gerektiğini vaz etmektedir.⁶⁴ Schlink’e göre bu gereklilik elbette, hukuki şekil ve usullerin bir kenara bırakılmasını haklı kılmamaktadır. Ona göre geçmişle yüzleşme ve hesaplaşma, “*bir gecede kafaları uçurarak değil ceza davalarıyla, devrim mahkemelelerinde görülen ceza davalarıyla değil adli ceza davalarıyla, karar verme gücünün yargısal gaspıyla değil yasa koyucunun kararlar karşısında hukuk devleti ilkesi gereği gösterilmesi gereken saygı içinde yürütülen adli ceza davalarıyla, yasa koyucunun basit çoğunlukla değil nitelikli çoğunlukla aldığı kararlarla*” gerçekleştirilmelidir.⁶⁵

Burada Schlink’in yaklaşımı ile modern hukuk kuramcılarının L. L. Fuller’in geriye etkili kanunlar hakkındaki açıklamaları arasında bir benzerlik kurmak mümkündür. Fuller’a göre, genel olarak ileriye etkili kanunların olduğu bir sistem içerisinde bazı istisnai durumlarda geriye etkili yasalar, kabul edilebilirliğin ötesinde hukukiliğin hizmetinde dahi yer alabilirler. İşler kötüye gittiğinde geriye etkili kanunlar, hukukilik bakımından iyileştirici bir araç olarak devreye sokulabilirler.⁶⁶

Agamben’in deyişi ile bugün ‘göz kamaştırıcı post-demokratik çağ ve toplumlarda’ modern demokrasinin çöküşüne tanıklık etmekteyiz. Modern

62 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 47.

63 Schlink, *Okuyucu*, s. 79.

64 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 52.

65 Schlink, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, s. 96.

66 Fuller, L. L., *Hukukun Ahlakı*, (çev.: Engin Arkan), Tekin Yayınevi, İstanbul 2016, s. 71.

demokratik ilkelerce yapılandırılmış devletlerin totaliter devlete doğru kaydığını ifade ediyor. Bunun kökeninde yer bulan çıkmazın ise, ‘modern demokrasinin başlangıcına işaret ediyor ve onu en azılı düşmanıya suç ortaklığına zorladığını’ kaydediyor. Düşünür bugün modern siyasetin, ‘hayattan başka değer ve dahi değersizlik’ tanımadığını öne sürüyor. Ona göre ‘bu gerçeğin içerdiği ilişkiler giderilinceye kadar, Nazizm ve Faşizm asla hayatımızdan çıkmayacaktır.’⁶⁷ Agamben’in bu ürpertici ve çıplak uyarısı, siyasal anlamda prosedürel demokratik yapılanmaların tarihsel trajed/ik felaketler karşısında başışık olmadığını vurguluyor.

Sonuç Yerine

Batı Avrupa tarihinin savaş, etnik temizlik ve soykırım enkazı altında bıraktığı büyük değer ve kültürel yıkım, kendi özgün poetikasını üretmiştir. Yıkımın henüz sıcaklığını koruduğu zamanların ruh dünyasında yankılanan poetik nedametın nazma ve nesre dönüştüğü edebi külliyat, faşizan Avrupa’ya karşı güçlü bir haykırış ya da manifesto niteliğini haiz olmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında özellikle Almanya’da ortaya çıkan yıkım/yıkıntı edebiyatının (*Trümmerliteratur*) çağa bir ağıt gibi seslenişi Avrupa ve dünya kamusunun vicdanına dokunmuştur. Bu edebi türün önde gelen şair ve yazarlarından olan Alman Wolfgang Borchert’in, yıkıntılar arasında çağa haykırışı şöyledir:

“*Sonra, deşilmiş bağırsakları ve zehirlenmiş ciğerleriyle son insan, ışıldayan güneşin ve yanıp sönen takımyıldızların altında bir başına dolanıp duracak; bir deri bir kemik kalmış, çılına dönmüş son insan, uçsuz bucaksız mezarlar, dev beton blokların soğuk putları ve ıssız kentler arasında yalnız başına bir küfür gibi dolanırken, şu korkunç soruyu soracak: Neden? Ve bu soru bozkırlarda hiç duyulmadan yitip gidecek, yıkıntılar arasında sürüklenip kiliselerin molozları arasında yok olacak, girilmez yeraltı sığınaklarına çarpıp parçalanacak... Son hayvan-insanın son hayvansı çığılığı hiç duyulmadan, hiç yanıtlanmadan kan göllerinde boğulacak... Bunların hepsi olacak, yarın, belki bu gece, eğer... eğer... eğer... Hayır demezseniz!”⁶⁸*

‘Nesnel hakikate kayıtsızlığı teşvik eden dünyanın’⁶⁹ büyüüne kapılan modern uygarlığın insanına yönelen bu çağrı, acı gerçekliği zamana ve coğrafyaya kayıtsız biçimde haykırımı sürdürüyor. Geçen yüzyılın sonlarında Bosna’da yaşanan soykırımı; işgale uğrayan ve temel insani gereksinimlerini karşılamalarına imkân tanınmayacak biçimde dünyadan izole edilerek asimetric şiddete maruz bırakılan Filistin’de yaşanan trajediye; yurtsuzlaştırılan, etnik temizliğe, tecavüze ve ağır şiddete maruz bırakılan Myanmar’ın Müslüman halkına yönelen sistematik şiddete; ve birçoklarına göz yuman bütün suskun düşkünlere yönelik bir haykırıştır.

67 Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, (çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017, s. 19.

68 Borchert, *Hayır De!*, s. 45-46.

69 Orwell, *Faşizm Kehanetleri*, s. 42.

Dünyanın gözü önünde yaşanmakta olan vekalet savaşlarının yol açtığı sivil halka yönelik katliamlar, cürümler ve yıkımlar insanlık için bir utanç tablosu olarak karşımızda yükseliyor. Küreye egemen olan bu kurulu düzenin zulme göz yuman çarkına rıza göstermek, duruş sergileyememek, eylem bilincine sahip olamamak ve hayır diyememek, insanlığın sonunu hazırlayan kitlesel vahşetlere zemin teşkil ediyor. Ne hazzindir ki, çocuk, kadın ve yaşlı demeden bütün sivil halklara yönelen caniyâne sistematik şiddetin neden olduğu bu yıkıcı kötülüğün sıkletini çekebilecek ne akıl, ne vicdan ve ne de beden vardır.

Selb/ler'in ölümü, hatalar, pişmanlıklar ve cürümlerle dolu olan bir geçmiş ile yüzleşme ve hesaplaşmaları nihayete erdirecek değildir. Geçmişin bütün yükü ile hesaplaşabilme iradesi, hem kişisel hem de kolektif düzeyde bir tinsel takati gerekli kılıyor. Kişisel düzlemde yüzleşme ve hesaplaşmanın ilk duyuşsal evresi, kişinin kendisine yönelik özbenliksel suçlaması ve içsel muhasebesidir. Bu noktada insanlığın onurunu kurtarmak adına kendisini suçlandırma, tecziye edilme ve sorumluluk üstlenmenin yükünü taşıyabilecek bir şahsiyet kıvamına ihtiyaç bulunmaktadır. Bütün bu kamusal sağaltım sürecinde ise hukuk, yalnızca pozitif teknik/mechanik donanımı ile değil, aksiyolojik, meta-jüridik ve sosyo-psikolojik yorum imkânları ile seferber edildiğinde ancak amaca hizmet eder biçimde sahici bir rol üstlenebilir.

KAYNAKÇA

- Agamben, Giorgio, *Kutsal İnsan: Egemen İktidar ve Çıplak Hayat*, (çev.: İsmail Türkmen), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2017.
- Agamben, Giorgio, *Olağanüstü Hal*, (çev.: Kemal Atakay), Varlık Yayınları, İstanbul 2008.
- Amery, Jean, *Suç ve Kefaretin Ötesinde, Alt Edilmişliğin Üstesinden Gelme Denemeleri*, (çev.: Cemal Ener), Metis Yayınları, İstanbul 2015.
- Arendt, Hannah, *Kötülüğün Sıradanlığı Adolf Eichmann Kudüs'te*, (çev.: Özge Çelik), Metis Yayınları, İstanbul 2012.
- Arendt, Hannah, *Şiddet Üzerine*, (çev.: Bülent Peker), İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları/3 Totalitarizm*, (çev.: İsmail Serin), İletişim Yayınları, İstanbul 2017.
- Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları/2 Emperyalizm*, (çev.: Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul 2018.
- Bauman, Zygmunt, *Modernite ve Holokaust*, (çev.: Süha Sertabiboğlu), Alfa Yayınları, İstanbul 2016.
- Borchert, Wolfgang, *Ama Fareler Uyurlar Geceleyin!*, (çev.: Kâmuran Şipal), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.
- Borchert, Wolfgang, *Hayır De!*, (çev.: Celal Üster), Yordam Kitap, İstanbul 2017.
- Carr, Edward Hallett, *Tarih Nedir?* (çev.: Gizem Gürtürk), İletişim Yayınları, İstanbul 2008.

- Dahrendorf, Ralf, *Demokrasinin Bunalmaları*, (çev.: A. Emre Zeybekoğlu), İthaki Yayınları, İstanbul 2015.
- Eagleton, Terry, *Tatlı Şiddet*, (çev.: Kutlu Tunca), Ayrıntı Yayınları, İstanbul 2012.
- Fuller, L. L., *Hukukun Ahlakı*, (çev.: Engin Arıkan), Tekin Yayınevi, İstanbul 2016.
- Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, (çev.: Erkil Günür), Plato Film Yayınları, İstanbul 2011.
- Jaspers, Karl, *Suçluluk Sorunu, Almanya'nın Siyasal Sorumluluğu Üzerine*, (çev.: A. Emre Zeybekoğlu), İthaki Yayınları, İstanbul 2015.
- Levi, Primo, *Boğulanlar Kurtulanlar*, (çev.: Kemal Atakay), Can Yayınları, İstanbul 2015.
- Levi, Primo, *Bunlar da mı İnsan*, (çev.: Zeyyat Selimoğlu), Can Yayınları, İstanbul 2017.
- Lukacs, Georg, *Roman Kuramı*, (çev.: Cem Soydemir), Metis Yayınları, İstanbul 2011.
- Mann, Michael, *Demokrasinin Karanlık Yüzü*, (çev.: Bülent O. Doğan), İthaki Yayınları, İstanbul 2012.
- Muratoğlu, Cansu, "Geçmişle Yüzleşme: Bernhard Schlink Işığında Anlamak, Anlatmak ve Yargılamak", *Edebiyat, Hukuk ve Sair Tuhaflıklar*, (haz.: Cemal Bâli Akal; Yalçın Tosun), Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2015.
- Orwell, George, *Faşizm Kehanetleri*, (çev.: Aylin Onacak), Sel Yayıncılık, Üçüncü Baskı, İstanbul 2017.
- Özel, İsmet, *Bir Yusuf Masalı*, Şule Yayınları, 3. Baskı, İstanbul 2000.
- Ruggiero, Vincenzo, *Edebiyat ve Suç*, (çev.: Berna Kılınçer), Everest Yayınları, İstanbul 2009.
- Schlink, Bernhard, *Geçmişe İlişkin Suç ve Bugünkü Hukuk*, (çev.: Reyda Ergün), Dost Kitabevi, Ankara 2012.
- Schlink, Bernhard, *Selb'in Ölümü Selb'in Serüvenleri 3*, (çev.: Çiğdem Öztekin), Can Yayınları, İstanbul 2006.
- Schlink, Bernhard, *Okuyucu*, (çev.: Cemal Ener), İletişim Yayınları, İstanbul 2016.
- Trouillot, Michel-Rolph, *Geçmişini Susturmak, Tarihin Üretilmesi ve İktidar*, (çev.: Sezai O. Zeybek), İthaki Yayınları, İstanbul 2015.